

Een kwestie van mentaliteit

Een wijze van zijn

De politieke bewustwording van Cees Veerman begon bij een lantaarnpaal in Nieuw-Beijerland. Toen zijn interesse voor politiek ontwaakte, eind jaren vijftig, wees zijn vader hem op een CHU-verkiezingsaffiche aan deze paal. 'Jongen, dat zijn wij', zei de oude Veerman.

Wellicht meer nog dan een politieke unie, en zeker meer dan een partij, was de CHU een politieke familie, met haar eigen gebruiken en gewoontes, eigenaardigheden en ongeschreven codes. Intuïtief bracht vader Veerman onder woorden wat de De Savornin Lohmanstichting in 1958 als het onderscheidende kenmerk van de Christelijk-Historische Unie aanwees.¹ Het fundament van de CHU was niet zozeer een uitgewerkt politiek gedachtegoed, meende de stichting, maar 'een wijze van zijn', volgens oudgediende Johan van Hulst zelfs een 'unieke wijze van zijn'.

Ruim vijftig jaar nadat hij aan de hand van zijn vader voor het eerst kennismakte met de CHU, merkte Veerman hoe hij in zijn opereren als minister van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit nog altijd terugviel op de christelijk-historische familiegebruiken. Hoewel dat oude, traditionele gebruiken waren, vloeide er een heel eigen zienswijze uit voort op de werking van de democratie en de politieke omgangsvormen die in deze tijd wellicht van pas kan komen om het Nederlandse politieke bestel beter te laten functioneren. Dat zal in de loop van dit verhaal blijken.

De manier waarop de CHU-familieleden in het leven stonden, wortelde in de ontstaansgrond van de Unie: het conflict met de antirevolutionairen van Abraham Kuyper over de mogelijkheid Gods wil in een politiek programma tot uitdrukking te brengen. In tegenstelling tot de ARP had de CHU die pretentie niet, en heel haar wezen was daarop terug te voeren. 'Ik denk zéér absoluut over Gods openbaring, wil en wet. Maar ik denk *niet* absoluut over hetgeen mensen daaruit afleiden', verwoordde hoofdbestuurder en theoloog G.C. van Niftrik (1902-1972), een van de geestelijke voorlieden van de Unie in de jaren vijftig, het CHU-denken. 'Het blijft altijd een worsteling, een zoeken en tasten om de wil en wet Gods te

verdisconteren op de terreinen van maatschappij en staat.² Dat gaf de Unie zin voor betrekkelijkheid en een instinctieve weerstand tegen dogmatisme en scherp-slijperij. Altijd op zoek naar de synthese en harmonie, wars van de tegenstelling.

Volgens de katholieke journalist Henry Faas, de 'Wandelganger' van *de Volkskrant*, was voor een goed CHU-lid bijna niets zeker in de wereld, met uitzondering van God, Oranje en het vaderland. 'Wie zegt dat wij gelijk hebben en een ander niet? Kan het zus? Wellicht. Het kan ook zo', kenschetste Faas de CHU'er.³ 'Tegen de opgewonden figuren die de wereld verbeteren willen, zeggen ze: doe gewoon. En dat doen ze dan zelf ook.' Faas was geen vriend van de CHU, en wellicht daardoor leed de trefzekerheid van zijn waarnemingen soms onder zijn neiging een karikatuur van de Unie te schetsen. Hij had vooral oog voor het gebrek aan besluitvaardigheid van de CHU, de schaduwkant van haar wil om het schip in het midden te houden: 'Geen schreeuwende aanplakbiljetten, geen gezwaai van vuisten. Dolletjes allemaal, maar natuurlijk ook geen fantasie, geen vernieuwing.'⁴

Wat Faas niet zag, waar hij althans niet over schreef, was de stille kracht van het fatsoen in de wijze van zijn van de CHU'ers. Dankzij hun zin voor betrekkelijkheid, sprak het voor hen vanzelf dat zij de ander in zijn waarde lieten, hem de ruimte gunden, niet schoffeerden. Liever dan naar het onderscheid zochten zij naar wat hen met anderen verbond. 'Het behoort tot onze politieke adeldom dat wij, christelijk-historischen, unionisten willen zijn, die altoos zoeken naar wat verenigt en niet naar wat verdeelt', beschreef de kerkelijk hoogleraar Th. J. Haitjema (1888-1972), lange tijd CHU-hoofdbestuurder, het gevoel van vrijwillige verplichting aan de ander.⁵

Niet toevallig was die notie van dienstbaarheid de rode draad in de feestrede die Cees Veerman in 2007 hield voor Huib Eversdijk, CHU'er in elke vezel, die toen 35 jaar politiek actief was. Eversdijk herinnert zich hoe hij ademloos luisterde: 'Op dat feest voor mij hield Cees een speech die van A tot Z christelijk-historisch was.' Eversdijk beaamt dat wie zoekt naar woorden om de sociale politiek van de CHU te benoemen, ze zal vinden in dat idee van dienstbaarheid aan de medemens. 'Daar sprak Cees over. Je bent er niet alleen voor jezelf. In onze kring is niet voor niets het verhaal uit het evangelie van Lucas over de barmhartige Samaritaan zo ontzaglijk geliefd, het verhaal van de man die op weg van Jeruzalem naar Jericho zijn gewonde vijand oppakt, hem op de ezel zet, met hem praat, hem met olie en wijn liefdevol verzorgt en ook zijn herberg betaalt. Wat iemand *doet* telt, niet wat hij *is*. En niet zozeer de letter van de wet, vooral de geest van de wet moet worden nageleefd. Dat zijn allemaal normen die CH-mensen aanspreken. Daar horen ze graag over. Ik preek graag, en niet zelden vragen ze me dan weer te vertellen van de Samaritaan.'

Eversdijk wijst op een plaatje van Theresia van Avila, tussen alle foto's in zijn werkkamer waarop het oud-Kamerlid met de groten der aarde verkeert. 'Kijk, daar tussen al die ijdelheid, hangt een spreuk van Theresia die, krachtiger dan ik ooit elders heb gelezen, uitdrukt waarom wij onze naaste moeten dienen: God heeft

op aarde geen andere handen dan de onze. Dus als je hier wat wilt laten zien van de goddelijkheid, dan moet je je handen laten wapperen.’

Geen wonder dat Eversdijk zich ergert als partijgenoten besmuikt spreken over de christelijke inspiratie van het CDA en liever de bestuurlijke daadkracht beklemtonen. ‘Toenmalig partijvoorzitter Wim van Velzen kwam eens hier in Zeeland spreken, met een heel verhaal over van alles en nog wat. Piet Bruinooge, nu burgemeester van Alkmaar en toen een jong aanstormend talent, zei na afloop tegen me: “Huib, ik heb het woord Christus helemaal niet gehoord...” Van Velzen antwoordde desgevraagd: “Ah ja, daarnaast hebben we nog onze principes, natuurlijk. Misschien wil Huib daar wat over zeggen.” Laat ik maar een beetje badineren, dacht ik: “Ik ga er nog steeds van uit dat Mozes van de Horeb kwam met geboden hè, en niet met een beleidsnota.” Dat is een heel verschil.’

Veerman verpersoonlijkt zowel de kwaliteit als de zwakte van de stille kracht van het fatsoen. Zoals veel CHU’ers of politici met een CHU-achtergrond, slaagt hij er als bestuurder goed in mensen met verschillende belangen bij elkaar te brengen. Dat dankt hij aan z’n verzoenende attitude en afkeer van grote woorden. In zijn optreden brengt hij tot uitdrukking dat gezagsdragers in het publieke domein met wijsheid, fijngevoeligheid en terughoudendheid moeten proberen te spreken, ook om nodeloze polarisatie te voorkomen. Die kwaliteit, kenmerkend voor de CHU-familie, kan tegelijkertijd een zwakte zijn in de confrontatie met activistisch ingestelde, strijdbare politici. CHU’ers worden dan zo weggeblazen.

De geschiedenis van de Unie kent dan ook talloze voorbeelden van politici die het onderspit dolven in het gevecht om de machtsposities, domweg omdat ze dat gevecht niet aangingen. Strijdbaarheid zat hen niet in de genen, wat niet verwonderlijk was voor een politieke beweging die de autoriteit van Gods woord zo vanzelfsprekend vond dat zij niet naar machtsvorming hoefde te streven. Het recht van God is ook het recht van de waarheid en niet het recht van de meerderheid, meende dr. Phillipus Jacobus Hoedemaker (1839-1910), een van de intellectuele inspirators van de CHU.⁶ Het uitgangspunt dat het de CHU niet te doen was om de majoriteit maar om de autoriteit, van meet af aan een kernbeginsel, werkte die afwachtende, soms zelfs passieve houding in de strijd om de posities in de hand. Tekenend is het verhaal dat Unieleider Henk Beernink (1910-1979) in de slotfase van de formatie van het kabinet-Cals thuis kalm naar voetbal op tv keek, tot woede van zijn collega-fractieleden die in gespannen afwachting waren van het beslissende antwoord van de CHU.

Ook Veerman liet op het *moment suprême* de kans liggen om een leidende positie in het CDA te verwerven. Na het slechte verkiezingsresultaat van het CDA bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 roerden zich in de partijcoulissen christendemocraten die in hem de volgende lijsttrekker zagen. Hoewel zeker niet kansloos ging Veerman die strijd niet aan, integendeel. Hij kondigde spoedig daarna zijn vertrek uit de landspolitiek aan. ‘Van iedereen die capabel is mag, vind ik, worden gevraagd een aantal jaren aan de publieke zaak te geven. Ik vind dat ik aan deze

plicht nu wel heb voldaan’, verwoordde hij in een interview met de journalist Hans Goslinga nog eens de notie van dienstbaarheid.⁷

‘Op dit moment zijn de hervormden uit het centrum van de macht verdwenen, hè. Veerman was de laatste’, verzucht Huib Eversdijk. ‘We worden geregeerd door gereformeerden. Niet dat ik ze dat verwijt. Als ik iemand wat moet verwijten, zijn het mijn geloofsgenoten, de hervormden. Ik kan natuurlijk nooit de ander verwijten dat hij wél actief is.’

Eversdijk legt – niet als enige – het gebrek aan strijdbaarheid van CHU’ers bij de bron, het cultuurverschil tussen de hervormden en de gereformeerden. ‘Slapjanussen zijn we, als het om onze eigen invloed gaat. Ik heb daarover nog wel gelachen met Gaius, de oude De Gaay Fortman, een van mijn vrienden van gereformeerden huize. Ik vertelde hem van de tijd dat de CHU met zes zetels in Zeeland de grootste van de christendemocratische partijen was. De KVP had er vijf en Gaius’ partij, de ARP, vier. Toch eiste de ARP de post van de commissaris van de koningin op. Die kregen ze, in de persoon van Jan van Aartsen. Ze eisten een gedeputeerde, en die kregen ze. Ik vertelde dat aan Gaius en die lachte zich rot. “Huib, dat is de heidense aap die in de gereformeerde mouw zit”, zei hij.’

‘Nee, we zijn slapjanussen. Vooral de mannen onder ons’, zegt Eversdijk lachend. ‘We hadden hier een poosje geleden een hervormde gemeente met een vrouwelijke dominee, een vrouwelijke koster, drie vrouwelijke ouderlingen en drie vrouwelijke diakenen. “Wat geëmancipeerd!” zeiden ze tegen me. Nee, hoor, het is pure armoe. Die kerels gaan joggen, fietsen, slapen uit en laten de vrouwen het werk doen. Ik garandeer je dat in een PKN-kerk waar oorspronkelijk zestig procent van de gemeente hervormd was en veertig gereformeerd, na verloop van tijd de verhouding andersom zal zijn. Want die gereformeerden *doen* het gewoon.’

Tweede-Kamerlid Sybrand van Haersma Buma, telg uit een oude hervormde Friese familie, beaamt: ‘Ik herken dat in mezelf, dat gebrek aan strijdbaarheid voor de emancipatie van de eigen groep. Dat is niet erg. Want het past goed bij het karakter van het CDA, althans mijn ideaalbeeld van de partij. Ik zie het CDA als een confessionele beweging, een partij die zich écht christelijk durft te noemen, maar niettemin volledig open staat voor anderen. Dat ideaal zit in mij. Het staat rechtstreeks in verband met de CHU-traditie waarin ik sta, wars van tegenstellingen en zoekend naar het geheel. Dat vind ik heel belangrijk, dat denken in de breedte.’ En Hans Franken, in 2008 de laatste zittende CDA-senator van CHU-huize, zegt: ‘De CHU was bescheiden, gematigd, beschouwend. Ze nam niet gauw standpunten in.’

Volgens Franken, rechtsgeleerde en lange tijd (1986-1994) voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, is het archetype van de gezagsdrager in de CHU-visie eigenlijk de wijze vader, de man die dankzij levenservaring en een goede opvoeding mensen van allerlei pluimage tot redelijke overeenstemming weet te brengen.⁸ Ook dat is een stille kracht van de CHU. Veerman vertelt over zijn ervaring als minister: ‘Ik volgde de discussies met de gedachte dat er geen ruzie mocht ontstaan. Inhoudelijk bemoeide ik mij er niet mee, tot het moment dat

het zicht op een oplossing dreigde weg te vallen en het een beetje grimmig of vervelend werd. Meestal had Gerrit Zalm allang een uitweg in gedachten als het over financiële kwesties ging. Gerrit had altijd zo'n vier of vijf mogelijke oplossingen. Wat had die man een ervaring en creativiteit, geweldig! Ik vind Gerrit één van de meest onderschatte bewindslieden.'

'Dan zat ik te luisteren en dan seinde de secretaris van de ministerraad, Marianne Hordijk, me: "Nu moet jij wat inbrengen!" Of Sybilla Dekker, die naast me zat, zei: "Cees, hoor je dat?" Of Henk Kamp kwam van de andere kant aangelopen: "Zou jij nou eens niet wat zeggen?" Ik had op Landbouw zelden een belang dat echt in het geding was. "Laat Cees maar, dat komt wel goed", dachten ze van mij. Ik had mijn zaakjes wel voor elkaar. En dan kon ik natuurlijk wel eens helpen, want ik was niet zwaar ideologisch. Hadden we strijd tussen Donner en Pechtold, de man van het libertijnse denken versus Piet Hein, die zeker weet: "Zo zit het." Dat waren twee mooie heren tegenover elkaar. Ik had liever niet dat het uit de hand liep, dus probeerde ik wel eens wat. "Kunnen we het niet eens langs deze kant bekijken? Kom, laten we nu eerst eens een kopje koffie drinken." We moesten geen gesodemierter hebben, geen ruzie. Ik kan niet tegen ruzie.'

'Sommige mensen vinden ruzie een manier om een oplossing te bewerkstelligen. Nou, ik niet. Ik heb een geweldige hekel aan bekvechten, de sfeer bederven, om vervolgens een oplossing te bereiken, elkaar weer op de schouder te slaan en te zeggen: "Jongen, wat ben je toch een reuze vent." Dat gaat er bij mij niet in. Het zakelijke en het persoonlijke liggen bij mij heel dicht bij elkaar. Dat lijkt me wel een beetje een trekje van de christelijk-historischen, die loyaliteit. Je gaat elkaar toch niet zwart zitten maken en dan vervolgens gearmd weer de zaal verlaten? Dat doe je niet. Dat vind ik onwaarachtig. Hoewel ik begrijp dat de politiek vaak zo is, maakt dat volgens mij de mensen cynisch, zowel de politici zelf als de kiezers. De burgers die dat zien zeggen: "Mooie boel, daar in Den Haag." Dat moeten we niet hebben.'

Hoe dichter bij de Kroon, hoe minder partijman

In het eerder genoemde interview met Hans Goslinga onthult Veerman dat Ronald Reagan een van zijn voorbeelden is.⁹ Wie zich losmaakt van het geijkte beeld van Reagan als cowboy-president, ziet in hem een politicus die zich met humor en zelfrelativering herkenbaar en aantrekbaar maakte voor de burgers. Dat bevalt Veerman. Volgens hem moet een politicus een metgezel en reisgenoot zijn die de eigen onzekerheden met de burgers deelt. Veerman meent dat Reagan zijn grote communicatieve gaven te danken had aan een intuïtief gevoel voor wat mensen bezighield. Daarbij gaf hij zijn optreden de lichte toets van de zelfspot en stelde hij zich op als de wijzere oude man die het ook allemaal niet in de greep heeft en dat eerlijk laat blijken. Zo'n houding roept vertrouwen op. Reagan zei eens: 'Ik sta altijd klaar, je kunt me op elk moment wakker maken, zelfs tijdens vergaderingen

van het kabinet.' Volgens Veerman zal zo'n grap mensen aanspreken omdat Reagan zichzelf op een prettige manier relativeerde en ook van een onthechtende houding jegens de politiek blijk gaf.

Dat zijn twee eigenschappen die de 'jonge' Tilanus, Arnold (1910-1996), bij de opheffing van de CHU in 1980 noemde als kenmerkend voor de Unie, naast de ruimte om er verschillende opvattingen op na te houden, verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, openheid voor alle gezindten, een gouvernementele instelling, weerstand tegen persoonsverheerlijking en een dienende houding: 'CH-mensen zijn diakenen en geen kerkvorsten in de politiek.'¹⁰ Relativering van het eigen gelijk is de noemer van al die eigenschappen, samen met een afstandelijke houding tegenover het machtsstreven. Ook om die reden had de CHU principiële bezwaren tegen een combinatie van het leiderschap van een partij, een functie waarin geaasd wordt op meer macht voor de eigen club, met het minister- of premierschap, een dienende rol waarin het partijbelang ondergeschikt is aan het algemeen belang, of daarvoor soms zelfs moet wijken.

De 'oude' Tilanus, Hendrik (1884-1966), de naoorlogse Unieleider, muntte deze dualistische wijsheid van de CHU met de woorden: 'Hoe dichter bij de Kroon, hoe minder partijman.' Het probleem zit 'm in het fenomeen dat in een partijleider die ook minister is tegengestelde, lastig te verenigen verantwoordelijkheden samenkomen. Een bewindspersoon heeft een verantwoordelijkheid voor de eenheid van het kabinetsbeleid, de premier meer nog dan de vakminister. De premier moet de 'smeerolie van het vertrouwen' in het kabinet schenken, schreef staatsrechtgeleerde A.M. Donner, de vader van Piet Hein.¹¹ In een coalitiesysteem als het Nederlandse vergt dat collegiaal leiderschap, waarin de premier zoekt wat ministers en coalitiepartijen gemeen hebben en hoe hij tegengestelde belangen kan verzoenen. Een partijleider daarentegen heeft als eerste verantwoordelijkheid het behoud en liever nog vergroting van de macht van de eigen beweging. Hij moet zijn partij profileren, om zoveel mogelijk kiezers te trekken. Dat zal hem juist wegdrijven van het compromis en hem de neiging geven het onderscheid met andere partijen te accentueren, of tegenstellingen zelfs aan te zetten.

Willem Lodewijk baron de Vos van Steenwijk (1859-1947), een vooraanstaande vooroorlogse CHU-senator, waarschuwde in 1924 dat een partij waarin de onafhankelijkheid van politici lijdt onder het machtsstreven, een dankbare prooi is voor 'partijbonzen, de politiek handigsten, gladakkers, scharrelaars, minnaars van gekonkel en doortrapte zichzelfzoekers.'¹² Wellicht al te bloemrijk geformuleerd, ging achter die uithaal een principiële benadering schuil over de noodzaak in een democratie verantwoordelijkheden die gescheiden moeten zijn niet in één hand te leggen. De oud-CHU'ers Wim Deetman, lid van de Raad van State, en Ries Smits, oud-Kamerlid en eind jaren zeventig partijsecretaris van de CHU, vinden het onverstandig dat de drie partijleiders van CDA, PVDa en ChristenUnie in het kabinet-Balkenende IV hebben plaatsgenomen. Deetman: 'U weet dat de Unie er geen liefhebber van was als de partijleider en de minister in één persoon waren verenigd. Bolkestein heeft tijdens Paars I het goede voorbeeld gegeven door de

grote druk van Wim Kok en Hans van Mierlo te weerstaan om in het kabinet plaats te nemen. Hij bleef als politiek leider van de vvd in de Tweede Kamer. Heel bewust. Het is nu eenmaal zo dat je als bestuurder ter wille van het geheel standpunten bij elkaar moet brengen, of je nu minister, gedeputeerde of burgemeester bent. Daartoe ben je geroepen. Dan is heel lastig als je in die positie tegelijkertijd voor de overtuiging van je eigen partij opkomt. Je moet ook niet boos of verontwaardigd zijn als je vanuit je eigen club tegengas of kritiek krijgt. Roep dan niet meteen dat ze je laten vallen of zelfs deloyaal zijn. Dat wordt gauw geroepen, tegenwoordig, maar dat is nonsens. De noodzaak van *checks and balances* brengt gescheiden verantwoordelijkheden van bestuurders en volksvertegenwoordigers met zich mee, wat je niet moet belasten door over loyaliteit of deloyaliteit te beginnen.’

‘In een coalitie moet je op enig moment water in de wijn doen. Daarin is de rol van de minister-president als bewaker van de eenheid van het kabinetsbeleid essentieel. Helemaal neutraal kan een minister niet zijn, dat moet je ook niet willen. Dat zou heel kunstmatig zijn. Een minister-president en de vicepremiers zullen op het congres van hun partij de *bühne* op willen, geen probleem, maar dan vooral om te verduidelijken welke afwegingen hun kabinet heeft gemaakt. Zij kunnen zich beter verre houden van partijpolitieke uitspraken. De minister-president en de vice-premiers moeten binden en tegenstellingen overbruggen, een partijman moet de tegenstellingen laten zien. Dat moet niet door elkaar lopen.’

Het is volgens Deetman een waanidee dat het slecht voor de partij zou zijn als zij geen eenheid uitstraalt. ‘Het voorbeeld van Bolkestein laat dat zien. Met hem als partijleider in de Tweede Kamer en de vvd in het kabinet ging het goed met die partij, ondanks de meningsverschillen tussen hem en de liberale ministers. En Bolkestein zei toch echt dingen waarmee het grootste deel van de bevolking het niet eens was. Hij kwam authentiek en integer over en hij stond ervoor. Daarom heb ik hem bewust als voorbeeld genoemd. We kunnen de wereld niet terugdraaien, dat weet ik ook wel, maar het is wel goed als we ons realiseren dat de combinatie van partijleider en minister een lastige is, waaruit gecompliceerde situaties kunnen voortkomen. Vanzelfsprekend is die combinatie wat mij betreft dan ook zeker niet.’

Ries Smits is het met Deetman eens. ‘Ik vind de partijpolitiek al te zeer aanwezig in het kabinet-Balkenende iv. Dat geldt voor Balkenende, dat geldt voor Wouter Bos, dat geldt voor André Rouvoet. Ik ben in Den Haag wethouder geweest, onder meer van milieu en de luchtkwaliteit. Een partijgenoot en collega-wethouder was tegelijkertijd bezig het ADO-stadion bij het Prins Clausplein van de grond te krijgen. Tegen mij werd toen gezegd dat ik in dit geval maar even weg moest blijven van mijn verantwoordelijkheid voor de luchtkwaliteit en de volksgezondheid van de stad. Dat weigerde ik. Ik vind dat je als bestuurder moet staan voor de algemene taak die je hebt, in haar totaliteit.’

Moet dat nu zo?

De ‘oude’ Tilanus gaf met zijn motto ‘hoe dichterbij de Kroon, hoe minder partijman’ blijk van een doorleefde kennis van de Nederlandse tradities in het staatsrecht. Ook dat is een stille kracht van de CHU. Als geen andere partij was de CHU doortrokken van een principiële dualisme, waarin het contact tussen Kamerleden en geestverwante bewindslieden slechts bestond uit een vriendelijke groet in de wandelgang. Als fractievoorzitter onderhield alleen Tilanus in zijn tijd, als de nood aan de man was en met frisse tegenzin, informele contacten met bewindslieden.

CHU’ers probeerden zo onafhankelijk mogelijk in de politiek te staan, getrouw aan het motto dat grondlegger jonkheer Alexander de Savornin Lohman (1837-1924) aan zijn optreden als Tweede Kamerlid gaf: ‘Ik heb aan niemand mijn vrijheid verpand.’¹³ Bijna een eeuw later verloochende de leider van de CDA-senaatsfractie, de Zeeuw Ad Kaland (1922-’95), zijn CHU-afkomst niet, toen hij met de uitroep ‘stemvee!’ lucht gaf aan zijn ergernis over het monisme van CDA-Kamerleden en hun volgzzaamheid jegens de kabinetten-Lubbers. ‘Ja, die was uit graniet gehakt’, zegt provinciegenoot Huib Eversdijk.

Joeke Baarda, destijds fractiegenoot van Kaland in de Eerste Kamer, herinnert zich een typerend voorval over Kaland als waakhond van het dualisme: ‘In de fractie meldde Kaland op een morgen dat de grote baas, zoals hij Lubbers consequent en altijd wat sarcastisch noemde, langs wilde komen. Lubbers had behoefte toelichting te geven op een wetsvoorstel. Wat de fractie daarvan vond? Prima. Hij zei tegen de fractiesecretaris de minister-president te bellen en hem mede te delen dat hij om elf uur werd verwacht. Heel formeel: “Welkom, minister-president. Aan u het woord.” Lubbers hield zijn verhaal en na een korte vraagantwoordronde zei Kaland: “De minister-president wordt bedankt. De fractie zal nu een standpunt innemen.” Dat waren letterlijk zijn woorden. Lubbers kon gaan. Die vond dat niet plezierig!’

Hoewel op dezelfde principiële basis gestoeld, was het dualisme dat de CHU vóór de oorlog in de praktische politiek aan de dag legde anders dan de naoorlogse vorm. Het dualisme van de CHU ging uit van gescheiden verantwoordelijkheden van parlement en regering, de basisleer van de *trias politica*, maar dat wilde in de christelijk-historische opvatting niet zeggen dat beide machten gelijkwaardig waren. Het overheidsgezag was van God afkomstig en daarom paste het parlement bescheidenheid, zoals Tilanus junior dat nog in de jaren tachtig uitdrukte. In dat opzicht verschilde de principiële grondslag van het dualisme van de CHU van dat van de liberalen. Dat verklaart waarom het dualisme van de CHU was doordrenkt van een gouvernementele houding, hetgeen vooral vóór de oorlog de verhoudingen bepaalde.

Bij Hendrik Tilanus was het dualisme ook de vrucht van een uitzonderlijk lange ervaring als volksvertegenwoordiger. Hij zat van 1921 tot 1963 in de Tweede Kamer en was vanaf de Tweede Wereldoorlog tot zijn aftreden, 79 jaar oud, de lijsttrekker

van de Unie. In de metafoor van de CHU als een familie is de oud-officier als weinig anderen de vader geweest. Tilanus was bedaard en minzaam, soms oubollig, met een hartgrondige aversie van ketelmuziek en opgeklopte emotie in de politiek. Befaamd zijn de gevleugelde woorden waarmee hij alle politieke trammelant rond de val van het laatste kabinet-Drees, op 11 december 1958, becommentarieerde: 'Moet dat nu zo?' Hij liet zijn kroost, de Kamerleden, vrij in het stemgedrag, althans zolang zij zich maar afzijdig hielden van de grote wereld van de politiek. Toen freule Wttewaall van Stoetwegen, toch niet de minste in de fractie, tijdens een kabinetsformatie om een fractievergadering vroeg omdat zij wel wat meer wilde weten, antwoordde Tilanus volgens de overlevering: 'Freule, dat is politiek en daar hebt u niets mee te maken. Politiek, dat doe ik zelf.'

In dat opzicht was Tilanus, hoe vrij hij zijn fractieleden ook liet, niet anders dan Romme (KVP), Schouten (ARP), Oud (VVD) en Drees (PVDa), de dominante politieke leiders uit de wederopbouwtijd aan wier type bewind een einde kwam door de gezagscrisis van de jaren zestig. Oud-senator Johan van Hulst noemt Tilanus een solist: 'Niemand in de fractie had iets over zijn politieke koers te vertellen. Als Tilanus in een kabinetscrisis een uitnodiging van de koningin kreeg om de zaak te bespreken, dan was dat een zaak tussen hem en de vorstin. Dat ging de fractie niets aan.' Henk Beernink, vanaf 1946 fractiegenoot van Tilanus, keek in een van de oudere jubileumboekjes van de CHU terug: 'Hij luisterde zo af en toe eens naar de mening van anderen. Wel stimuleerde hij de fractieleden om de stukken goed te lezen en aan de debatten deel te nemen. Bij stemmingen gunde hij iedereen zijn vrijheid. Napraten lag niet in zijn aard.'¹⁴ Een andere fractiegenoot, Michael Calmeyer, beschreef de principiële achtergrond van deze opstelling: 'Hij liet zijn team een grote vrijheid en oefende zelf nooit drang uit om tot eenstemmigheid te komen. Het was hem genoeg dat er geestelijke eenheid bestond. Verder was ieder lid verantwoordelijk voor God en zijn geweten.'¹⁵

Oud-CHU-Kamerlid (1977-1992) Hans Gualthérie van Weezel zegt: 'Wat mij het meest aantrok in de CHU was haar horizontale karakter. Zij had een gezonde weerzin tegen hiërarchie, dankzij de inbreng van de protestantse cultuur. Tussen jou en de lieve Heer kan een dominee staan, maar dat hoeft niet, je kunt ook direct bij Hem terecht. En als die dominee jou niet bevalt, dan ga je naar een andere dominee. Je kunt altijd wel ergens terecht. Ik zie dat horizontalisme niet meer terug in de partijen van vandaag de dag, helaas wel een sterk hiërarchische structuur. Ook in het CDA. Alles wordt van bovenaf bedisseld in de partijen die aan de macht zijn. Er vindt helemaal geen discussie meer plaats over cruciale onderwerpen, in de hoop dat die discussies bij anderen ontstaan en dat jij daar verder buiten blijft. Want discussie is verdeeldheid, verdeeldheid is gebrek aan eenheid en gebrek aan eenheid is een bedreiging. Men wil de tegenspraak in de partij niet meer organiseren, maar uitbannen. Dat is het tegendeel van wat zou moeten gebeuren. Het is allemaal defensief, krampachtig. Ik zou in deze tijd grote problemen met de leiding hebben gekregen.'

Durk van der Mei heeft als Tweede Kamerlid (1956-1977, 1981-1984) zowel de CHU, te beginnen in het tijdvak-Tilanus, als het CDA vertegenwoordigd. Hij beschrijft het contrast: 'Als je tegenwoordig een speech houdt in de Tweede Kamer, moet je dat eerst in een fractiecommissie met Piet, Klaas en Miep bespreken, die ook allemaal hun eigen inbreng hebben. Dan schrijft iemand het bij elkaar, waarop de commissie het hier en daar nog eens verder verspijkt, en niet eerder dan wanneer de fractie zich er nog eens over heeft geboden, kun je in de Kamer het spreekgestoelte beklimmen. Ik kwam in 1956 in de Kamer, als net afgestudeerd econoom, en Tilanus was fractievoorzitter. Een typische CHU-man, voor wie ik in de loop der jaren veel waardering kreeg. Hij zei: "Van der Mei, jij hebt economie gestudeerd, dus moet jij maar Economische Zaken doen." Elke dinsdag kwam de fractie bijeen en was dan in de Kamer de begroting Economische Zaken aan de orde, dan zei Tilanus zo aan het einde van de vergadering: "Oh ja, vandaag debatteert de Kamer over Economische Zaken. Van der Mei, zeg eens, kun je in een minuutje vertellen wat ongeveer je inbreng zal zijn?" Dat was natuurlijk niet echt te doen, maar dat gaf niet want, zei hij, je staat daar als Kamerlid voor je eigen verantwoordelijkheid en spreekt niet als vertegenwoordiger van een partij. Voor de fractie is vooral van belang dat jij geen taal uitslaat die het kabinet in gevaar kan brengen. In die houding kwamen twee CHU-principes tot uitdrukking, zowel de vrijheid van de volksvertegenwoordigers als de gouvernementele attitude.'

'Zo'n vrije relatie is ook gebaseerd op onderling vertrouwen. Dan hoef je niet te weten waar de komma's staan en is het ook mogelijk dat een fractiegenoot wel eens opvattingen verkondigt die jij discutabel vindt, of zelfs afkeurenswaardig. Dat zij dan zo. Het bindende element in de fractie was dat je allemaal van de CHU was. Je koos ooit voor de CHU, dat bracht je in de fractie en op basis daarvan was je bereid de ander je vertrouwen te schenken. Hoewel de fractie daardoor een enorm verscheiden gezelschap kon zijn, wist je instinctief wel binnen welke kaders je ongeveer moest opereren. De fractie zou aan een CHU-Kamerlid dat de nationalisatie van alle grote bedrijven in Nederland had bepleit, waarschijnlijk wel hebben gevraagd of hij dat nu een christelijk-historisch standpunt vond. De grote lijnen van de CHU-politiek, over buitenlandse zaken, het onderwijs, de economie en het sociale beleid, stonden wel zo ongeveer vast. Het was zaak je een beetje aan die lijn te houden.'

Van der Mei beklemtoont, om misverstanden te voorkomen, dat hij zijn schetsje van de minutieuze voorbereiding van een Kamerspeech in de CDA-fractie allesbehalve als een diskwalificatie bedoelt. 'Nee, ik vond het juist heel prettig om te kunnen samenwerken met vijf, zes fractiegenoten die allemaal over een gelijkwaardige kennis beschikten, maar kwesties vanuit verschillende invalshoeken en opvattingen bekeken. We konden goed met elkaar samenwerken. Iedereen was ook bereid dat te doen, met uitzondering dan van Jan Nico Scholten en Stef Dijkman.'

Fractie leider Bert de Vries en partijvoorzitter Piet Bukman zegden in december 1983 het vertrouwen in Scholten en Dijkman op, nadat het duo meermalen de kant van oppositiepartij PVDa had gekozen in het verzet tegen het eerste kabinet-

Lubbers. De Vries liet het aan de dwarsliggers zelf over welke conclusie zij zouden verbinden aan de vertrouwensbreuk. Hij was er faliekant op tegen hen eruit te zetten om te voorkomen dat Scholten en Dijkman de martelaarsrol op zich zouden nemen. De twee besloten uiteindelijk op 8 december uit de fractie te treden.

Van der Mei spreekt tegen dat deze gang van zaken in strijd was met de CHU-traditie aangaande de vrijheid van stemmen van parlementariërs: 'Scholten en Dijkman eisten voor zichzelf een vrijheid op die je eigenlijk niet kunt toestaan wanneer je als fractie wilt optreden. Ja, dat vond ik ook als CHU-man. Het ging toen over scherpe dingen, vooral op het terrein van het buitenlands en sociaal-economisch beleid. Als de fractie dan ergens 'ja' tegen zegt en jij als kleine minderheid huldigt telkens weer de opvatting 'nee', dan vind ik dat je op een gegeven moment moet kiezen. Óf je sluit je aan bij de consensus, en verkondigt dan daarbuiten niet je eigen standpunt maar dat van de fractie, óf je houdt vast aan je aparte positie en stapt eruit. Vooral Scholten had moeilijke standpunten hoor, waar de fractie gewoon niet mee uit de voeten kon. Politiek bedrijven vergt het sluiten van compromissen, in elke fractie. Scholten was een aardige man, maar dat kon hij maar niet onder de knie krijgen. Daarvoor was hij te veel een bevlogen gelijkhebber.'

Ze waren allemaal hond

De CHU is wel eens vergeleken met een roedel honden van uiteenlopende rassen, van Sint Bernhard tot foxhond, die niettegenstaande alle verschillen één ding gemeen hadden: ze wisten van elkaar dat ze hond waren. Volgens politiek historicus Henk te Velde wordt het belang van het familiegevoel als samenbindend element in een politieke partij onderschat. Op zijn best krijgt dat gevoel, waarop door zijn ongedefinieerde aard moeilijk vat is te krijgen, een plaats in impressionistische anekdotes over de rode familie, het rijke roomse leven, de zindelijke burgerheren of de stugge mannenbroeders.¹⁶ Te Velde kritiseert de fixatie van politicologen en historici op de goed georganiseerde ledenpartij met een fundamentele ideologie en een uitgewerkt politiek programma, zoals de ARP of de PVDA. Daardoor krijgen partijen die hun aantrekkingskracht niet zozeer aan een programma ontleen als wel aan een eigen sfeer en stijl, met de bijbehorende omgangsvormen, in het wetenschappelijk onderzoek een stiefmoederlijke behandeling. Dat geldt volgens hem voor de liberale formaties en meer nog voor de CHU: 'Lidmaatschap van een partij uit gewoonte, gezelligheid of behoefte aan beschavende gemeenschappelijkheid wordt niet vaak onderzocht.'¹⁷

Daardoor is het raadsel van de CHU nog steeds niet echt ontsluitend. Hoe komt het dat de Unie gedurende haar hele bestaan een redelijk stabiele vaste aanhang had, hoewel zij meer een parlementaire groep was dan een partij, meer een los en ongeorganiseerd verband van kiesverenigingen zonder programma of interne discipline? De bijzondere betekenis van de CHU in de geschiedenis van Nederland

is nog niet doorgrond zolang dat raadsel nog bestaat. Te Velde zoekt het antwoord in het gevoel ergens bij thuis te horen, ‘*a sense of belonging*’, dat een individu kan hebben in zijn eigen familie, stad, beroepsgroep, kerk óf in zijn partij. Dat gevoel wordt bepaald door gedeelde emoties, tradities en groepsgebruiken, een gezamenlijke manier om in de wereld te staan. Door ‘een wijze van zijn’, in de eerder aangehaalde formulering van de De Savornin Lohmanstichting.

Niet toevallig ontleende het wetenschappelijk bureau van de CHU die woorden aan een herderlijk schrijven van de Nederlandse Hervormde Kerk uit 1955.¹⁸ De CHU behoorde, met haar ideaal van de vaderlandse volkskerk waarin alle Nederlanders zijn verenigd, tot dezelfde sfeer als de hervormde kerk. Volgens de synode hield het christen-zijn ‘een wijze van zijn’ in, geen ‘afgeronde levens- en wereldbeschouwing’, en wie de waarheid over Gods wil in pacht meende te hebben, bezondigde zich aan ‘het euvel der vereenzelviging’. De synode trok daaruit deze conclusie: ‘De keuze voor een bepaalde politieke partij is een zaak van het gelovig geweten van de enkeling, die zich heeft af te vragen waar hij naar beste weten het vruchtbaarst kan medewerken aan de verwerkelijking van Gods gebod. Het doen van Gods wil in deze tijd in Nederland is niet te vereenzelvigen met de praktijk van één onzer democratische partijen.’¹⁹

Een partij als de CHU is daarom wellicht het beste te typeren als een ‘morele gemeenschap’, te onderscheiden van de ‘zuil’, de institutie die zich op grond van een eigen idee van de waarheid afzet tegen andersdenkenden. In een zo morele gemeenschap zijn individuen verenigd door een universum van waarden en tradities, waardoor ze in elke zuil geestverwanten zullen kunnen herkennen.²⁰

Te Velde zegt: ‘Het model in de geschreven partijgeschiedenis van Nederland is ofwel dat van de linkse partijen, SDAP en PVDa voorop, ofwel dat van de ARP. Daarover zijn boekenkasten vol geschreven. Daarbij steekt het boekenplankje over de partijen die niet in dit model passen schraal af. Dat zijn de liberalen en bovenal is dat de CHU. De unie past niet in het model, dus wordt zij afgedaan als een soort gemankeerde ARP, een atavisme. En wie wil er nou over een gemankeerd iets schrijven? De CHU wordt op slag interessant als je je openstelt voor de gedachte dat andere politieke organisatievormen óók hun waarde kunnen hebben, en wellicht zelfs een voorbeeld kunnen zijn waaraan we ook tegenwoordig nog wat hebben, nu veel oude partijen in een crisis verkeren en politici op zoek zijn naar nieuwe vormen. Per slot van rekening was de CHU bijna de hele twintigste eeuw in het parlement vertegenwoordigd, had zij gedurende haar hele bestaan een vrij constante aanhang en leverde zij ook nog eens een premier, Dirk Jan De Geer. Dus zo’n mislukt geheel is die CHU niet. Een deel van het raadsel van de CHU kom je op het spoor door de Unie als een club met een heel eigen mentaliteit te bekijken. Rustig besturen, niet ontzettend gepolitiseerd. Dát is nu typisch CHU. Een kwaliteit die we tot voor kort, tot de Fortuyn-revolte, als iets specifiek Nederlands zagen.’

Tot bijna het einde van haar bestaan schreef de CHU bewust geen gedetailleerde programma’s met plannen voor de toekomst. Dat kenmerkte haar als een partij met een conservatieve mentaliteit. De maatschappij moest zich zonder staatsbe-

moeienis, organisch kunnen ontwikkelen, zoals een rivier zijn bedding volgt, om een bekend beeld van conservatieve politiek te gebruiken. Met een actieprogramma geeft een partij aan de bedding van de rivier te willen verleggen, wat ongewenst is.

Rechtsfilosoof Andreas Kinneging heeft een zwak voor de CHU, vanwege de conservatieve mentaliteit. In de CHU ziet hij de deugden terug die zowel de aristocratie als de christelijke religie heeft overgeleverd, een combinatie die volgens hem onontbeerlijk is voor een fatsoenlijk democratisch proces. ‘De normale beleefdheid tegen elkaar, een beetje rekening houden met de ander, proberen te begrijpen wat die ander bedoelt. Dat zijn aristocratische deugden maar ook christelijke, *the spirit of the gentleman* en *the spirit of religion*. We kunnen niet zonder. Neem een gezin. Een gezin kan harmonieus zijn, leuk, gezellig, een plek waar iedereen blij is. Maar het kan ook een hel zijn. Waardoor komen die verschillen? Dat heeft met de manier van omgang met elkaar te maken. Als iedereen onbeleefd doet tegen elkaar en de hele dag loopt te schelden, dan functioneert het gezin niet goed meer en valt het uit elkaar. Dat geldt ook voor grotere verbanden. Dan krijg je dat mensen stellingen betrekken: “Dat is een lummel van een vent, want hij heeft mij ooit uitgescholden. Dus wat hij ook zegt, ik ben het niet met hem eens.” Dan kun je elkaar niet meer recht in de ogen kijken en dus geen goed debat meer voeren. Dan stort het in elkaar.’

Daarom is de manier van omgang met elkaar volgens Kinneging veel belangrijker dan we geneigd zijn te denken. ‘De CHU was daarin voorbeeldig. De unie was aantrekkelijk voor mensen omdat men er netjes met elkaar omging. De sociabiliteit van de CHU school in het feit dat men niet ging schreeuwen, beleefd bleef. CHU’ers droegen in hun gedrag de notie uit dat voor de omgang tussen mensen de moraal bepalend is, niet de wet. Dat is een heel belangrijk punt, zeker in deze tijd, waarin mensen zich op allerlei rechten beroepen om elkaar voor rotte vis uit te kunnen maken.’

Arie Oostlander, oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en afkomstig uit de ARP, beaamt: ‘Hoe goed een partij ook kan formuleren waartoe zij op aarde is, zij moet niet alleen door haar principes herkenbaar zijn, maar ook door de sfeer in de omgang met elkaar. Dat was ik principieel altijd wel met die CHU eens. Hoe ga je met elkaar om? Dat vonden sommige ARP’ers, oud-partijgenoten, idioot: “Hoort dat er ook bij?” Ja, dat hoort er ook bij. Daar hadden die CHU-mensen gelijk in, dat die nestgeur, dat was het geworden, er echt bij hoorde.’

Gualthérie van Weezel zegt: ‘Het belangrijkste is dat je jezelf correct opstelt tegen mensen en aardig bent. Dan zijn ze dat na verloop van tijd ook tegen jou. Daarom heb ik hoop in de mens. De meeste mensen vinden het toch plezierig om een beetje netjes behandeld te worden.’

Kinneging is tot het aftreden van Bolkestein aan de VVD verbonden geweest als medewerker van de Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de liberale partij. Hij herinnert zich uit zijn voormalige politieke thuis ook voorbeeldige

politici. ‘Ook in de oude vvd liepen mensen rond die hechtten aan omgangsvormen en het grote belang daarvan onderkenden. Ik spreek uit eigen ervaring. Neem nu Frits Korthals Altes. Een beetje kakineus, een beetje poeha, maar wel altijd wellevend en netjes. De slechtste partij in dit opzicht is de pvda. Die mensen maken elkaar voortdurend af. Dat is daar vreselijk! Het cynisme druipt er vanaf, wat typerend is voor de culturele sfeer waarin ook *de Volkskrant* en de meeste vakgroepen politicologie aan de Nederlandse universiteiten verkeren. Zo gaan die mensen met elkaar om. Het is van een heel laag niveau. En het wordt lager en lager, want iedereen van een hoger niveau die hierin verzeild raakt, denkt: “Ik ga weg. Ik vind het niet leuk om telkens het risico te lopen dat ik word afgebrand door straatjongens of straatmeisjes.” Dat is wel de stijl die school maakt, helaas. De pvv van Wilders is de onbeschaafdheid ten top, Verdonk zal dat overnemen en zo raakt de politiek steeds verder besmet, onder druk van het idee dat het volk dat wil. En uiteindelijk dondert het hele systeem in elkaar.’